

בעניין שיטת הרמב"ן שחובה מדאורייתא להימנע מטירחה בשבת

לכבוד עורך "המעין" שליט"א.

בהמשך להערת הגאון ר' יעקב אריאל שליט"א (המעין' גיליון 210 עמ' 74), שהביא את דברי הרמב"ן בפירושו לתורה (והם לו גם בתחילת דרשתו לראש השנה) על כך שמצוה מן התורה לנוח אף מדברים שאינם מלאכה, ברצוני להעיר על דברים שנכתבו בגיליון שלפני כן על ידי הרב אוהד פיקסלר שליט"א (גיליון 209 עמ' 41), שטען כי "שיטת הרמב"ן (שמקורה בפירושו לתורה ולא בספר הלכות) לא הובאה בפסיקת ההלכה בשולחן ערוך, והפוסקים עד לפני מאתיים שנה לא הזכירו אותה כלל. החתם סופר היה הראשון שפסק כשיטת הרמב"ן...". מן הדברים הללו משמע כי שיטת הרמב"ן היא דעה יחידאה בראשונים, ושמא לא נאמרה אליבא דהלכתא, ורק החת"ם סופר הוא שהקנה לה לראשונה תוקף להלכה.

אולם אין הדברים נכונים. דברי הרמב"ן כבר הובאו בקצרה על ידי **המגיד משנה** הל' שבת פרק כה הל' א, וכמו שהזכיר המנחת חינוך ריש מצווה רצו (עיי"ש שהעיר על המשנה למלך שדן בדברי המ"מ בהעלם ממקורו ברמב"ן). גם **הריטב"א** בחידושי לראש השנה לב, ב (וכמו שהזכיר בערוה"ש או"ח סי' רמג סע' ג) ובחידושי לשבת שנדפסו בדורנו (קיד, ב ד"ה יום הכיפורים) הביא מהרמב"ן את עיקרי הדברים הללו דרך רבו **הרא"ה** תלמיד הרמב"ן.

ואפשר שכן גם דעת הספורנו בפירושו לשמות לא, טו: "הנה נאסר בה אפילו דבר שאינו מכלל המלאכות, כאומרו וביום השביעי תשבות, וזה כדי שיהיה קודש לה' שיהיה האדם פונה בו לגמרי מחיי שעה..."; אבל אפשר שכוונתו כדברי הרמב"ם, וכן משמע קצת מפירושו שם כג, יב: "תשבות - אפילו מדברים שאינם מלאכה אבל הם טורח כדרך חול, כאומרו וכבדתו מעשות דרכיך...".

הרי אפוא שאין זו דעה יחידאה, אלא דעת סיעת ראשונים. ומסתימת רוב ראשונים שלא גילו דעתם אי אפשר כמובן להכריע בכה"ג לכאן או לכאן (ולגבי הרשב"א בשם רבנו יונה שנראה כחולק כבר דן החת"ם גופיה).

ובאמת גם באחרונים אין החת"ם הראשון שהביא את דברי הרמב"ן וכתב כמותם, אלא מצינו עוד לפניו לבעל השאגת אריה בספרו גבורת ארי על יומא (במילואים על הסוגיא בדף ע"ו ע"א), עיי"ש שהלך בעקבות הרמב"ן ודן בדבריו (ואמנם ספר זה נדפס רק אחרי כמה דורות, ולא ראוהו האחרונים הסמוכים לו). וגם המנחת חינוך הנ"ל נדרש לדברי הרמב"ן במקביל לחת"ם ולא דווקא בעקבותיו (כי תשובות החת"ם בזה נדפסו לקראת אמצע שנות התר"ד, בשעה שכבר נגמרה כתיבת המנ"ח, עיי"ש בהקדמת המו"ל). וכן הגרי"ש נתנזון בהערות שבתחילת שו"ת שואל ומשיב תניינא ח"ד הביא זאת מעצמו: "ולפענ"ד נראה דבר חדש, דשכר שבת הוא דררא דאיסור דאורייתא עפ"י מ"ש הרמב"ן

פרשת אמור... "ועיי"ש עוד; אצ"ל ש'הדבר החדש' הוא הקביעה ששכר שבת יש בו צד דאורייתא, ולא עצם קבלת שיטת הרמב"ן). מוכח אם כן ששיטת הרמב"ן מקובלת על חבל ראשונים ועל כמה מגדולי האחרונים, ובוודאי שאינה שיטה זניחה בהלכה.

איתם הנקין

★ ★ ★

לכבוד העורך שליט"א שלום רב.

אני מבקש להעיר על מ"ש הרה"ג יעקב אריאל שליט"א לגבי מכשירי חשמל בשבת. א. כתב הרב: "הרב דרור פיקסלר נוטה להתיר הפעלת מכשירים חשמליים בשבת שאינם עושים מלאכה, כגון "לד". עיקר טענתו שאין בנורות אלו שום צד של מבעיר, וכן שאין בהפעלתם משום מכה בפטיש כי אין גמר מלאכת הכלי אלא רק שימוש בכלי". והשיב הרב יעקב אריאל על מ"ש הרב דרור פיקסלר, ובכלל דבריו כתב: "המקור להנחה זו של הפוסקים הוא הרמב"ן בפירושו לפסוק "יהיה לכם שבתון" (ויקרא כג, כד): "נצטוינו מן התורה להיות לנו מנוחה בו אפילו מדברים שאינם מלאכה, לא שיטרח כל היום למדוד התבואות ולשקול הפירות והמתנות ולמלא החביות יין, ולפנות הכלים וגם האבנים מבית לבית וממקום למקום, ויהיו עומסים על החמורים ואף יין וענבים ותאנים וכל משא יביאו ביום טוב ויהיה השוק מלא לכל מקח וממכר... לכך אמרה תורה "שבתון", שיהיה יום שבתה ומנוחה, לא יום טורח". לכן היא נותנת, דווקא משום כך יש צורך לגדור גדרים ברורים ולמנוע הפעלת מכשירים, גם כאלו שאין בהם מלאכה מוגדרת, שאם לא כן השבת תיהפך לחול חלילה. זאת אחריותינו כלומדי הלכה ומלמדיה. ועם זאת, אין הדבר מונע את ההיתר להפעיל מכשירים חשמליים במקרים חריגים של סיכון, חולי וצער גדול...".

ויש לחקור בזה. גם כתב הרמב"ן שם: "...אבל פירוש שבתון כך הוא שתהיה לנו מנוחה מן הטורח והעמל כמו שביארנו, והוא ענין הגון וטוב מאוד. והנה הוזהרו על המלאכות בשבת בלאו ועונש כרת ומיתה, והטרחים והעמל בעשה הזה, וביו"ט המלאכה בלאו והטורח בעשה. וממנו אמר הנביא מעשות דרכיך ממצוא חפצך ודבר דבר...".

ויש לדקדק שכל האיסור כאן הוא משום "טורח", ולכן כתב הרמב"ן הנ"ל "לא שיטרח כל היום", וגם כתב "לא יום טורח", וגם כתב "מנוחה מן הטורח והעמל", וגם כתב "והטורח בעשה". וכל הדוגמאות שהוא הביא יש בהן טירחה, כגון "לא שיטרח כל היום למדוד התבואות ולשקול הפירות והמתנות ולמלא החביות יין...". ולפי זה יש לדון במכשירים הנ"ל, הלא אין שום טירחה בהם, אלא אדרבה הם מצילים מן הטירחה, כגון אם יש טלפון שהוא מיוחד לשבת ואין בו צד מלאכה כלל ומותר להשתמש בו בשבת, אז מצינו שבמקום הטירחה ללכת לבית חברו כדי לדבר עמו, ע"י הטלפון ממעטין הטירחה כיון שהוא יכול לדבר עמו מביתו בלא שום טירחה. ולכן אדרבה, י"ל שאם יש מכשירים כאלו שמוותרים להשתמש בהם בשבת כיון שאין בהם מלאכה, מסתמא שאין בהם איסור משום "שבתון" כיון שהם מצילים מן הטירחה ואין מוסיפים בה, ואין מכשירים אלו בכלל מה שאסר הרמב"ן הנ"ל.

ב. ומ"ש הרב אריאל "שאם לא כן השבת תיהפך לחול חלילה". בזה י"ל שכבר עמד על זה הנביא כשאמר "מעשות דרכיך ממצוא חפצך ודבר דבר", ובכלל זה אינו רק דברים של טירחה אלא אף כמה דברים אחרים. וכבר כתוב בשו"ע ס' שז' סע' א: "ודבר דבר, שלא יהא דבורך של שבת כדבורך של חול... ואפילו בשיחת דברים בטלים אסור להרבות". אלא שכתב הרמ"א שם, "ובני אדם שסיפור שמועות ודברי חידושים הוא עונג להם מותר לספרם בשבת כמו בחול...". עיי"ש. ולכן לא הטלפון הוא האיסור כאן אלא מה שהוא מדבר בו, ואם יש היתר להשתמש באיזה "טלפון של שבת" עדיין יש איסור של ו"דבר דבר". ולכן מטעם זה אין מביאין ע"י השימוש במכשיר לידי כך ש"השבת תיהפך לחול חלילה", שהרי ע"י דיבורו ניכר שהוא שבת ואינו חול. ולכן הגדרים הם כבר במקומם, ואין צריך להוסיף עליהם. ואדרבה, אם הוא מדבר בטלפון זה עם חברו בדברי תורה מה טוב ומה נעים.

וכענין זה יש לומר לגבי קריאת ספר, שאין הקריאה בספר מצד עצמה האיסור, אלא רק מה שהוא קורא בו, כמ"ש מרן שם בסע' יז: "אסור ללמוד בשבת ויו"ט זולת ד"ת, ואפילו בספרי חוכמות אסור"... הרי הכל תלוי על מה שכתוב בספר אם הוא דבר מותר או דבר איסור, ולכן אין הספר אסור אלא מה שכתוב בו. וכן במכשירים הנ"ל אין המכשירים אסורים, אלא הכל תלוי על מה שהוא עושה עם אותו מכשיר, אם הוא דבר היתר או דבר איסור. ולכן כיון שכבר יש לנו דינים אלו בשו"ע אין לאסור המכשירים אם הם מותרים מצד מלאכת שבת, אלא צריך לזהר שלא להשתמש בהם לדבר איסור. אבל להשתמש בהם לדבר היתר מה טוב, שבזה הוא מגדיל קדושת שבת ע"י דברי תורה או ע"י עונג שבת כמבואר ברמ"א הנ"ל.

ועוד י"ל, שכתב הרמב"ם בהל' שבת פרק כד הל' יב: "אסרו חכמים לטלטל מקצת דברים בשבת כדרך שהוא עושה בחול. ומפני מה נגעו באיסור זה, אמרו ומה אם הזהירו נביאים וצוה שלא יהיה הילוכך בשבת כהילוכך בחול ולא שיחת השבת כשיחת החול שנאמר ודבר דבר, קל וחומר שלא יהיה טלטול בשבת כטלטול בחול כדי שלא יהיה כיום חול בעיניו ויבוא להגביה ולתקן כלים מפניה לפינה או מבית לבית או להצניע אבנים וכיוצא בהן, שהרי הוא בטל ויושב בביתו ויבקש דבר שיתעסק בו, ונמצא שלא שבת ובטל הטעם שנאמר בתורה למען ינוח". הרי אף זה כמ"ש הרמב"ן הנ"ל. וגם מצינו ברב המגיד שם בפרק כא הל' א שכתב "כוונת רבינו היא שהתורה אסרה פרטי המלאכות המבוארות ע"פ הדרך שנתבארו ענייניהן ושיעוריהן, ועדיין היה אדם יכול להיות עמל בדברים שאינן מלאכות כל היום, לכך אמרה תורה תשבות. וכ"כ הרמב"ן ז"ל בפירוש התורה שלו, ובאו חכמים ואסרו הרבה דברים. או תהיה כוונת רבינו שיש לשבותין של דבריהם סמך מן התורה מתשבות. וזה דרך הברייתות שבמכילתא". הרי הרמב"ם מסכים להרמב"ן.

ולפי זה יש לדקדק לגבי דיני מוקצה, הלא עדיין מותר לטלטל כלי שמלאכתו להיתר, ולא אמרינן שיש חשש שמא "יהיה טלטול בשבת כטלטול בחול כדי שלא יהיה כיום חול בעיניו". הרי אם הכלי מצד עצמו הוא מותר, לא גזרו בו רבותינו, אלא רק אם הוא כלי שמלאכתו לאיסור גזרו בו. ולכן במכשירים הנ"ל, אם הם מצד עצמם מותרים בשבת, הרי הם ממילא ככלי שמלאכתו להיתר ואינם בכלל החשש של "למען ינוח", שכתב הרמב"ן הנ"ל. וכבר כתב הרב המגיד הנ"ל שאף הרמב"ם סבר כהרמב"ן.

ג. ועוד י"ל, שכבר כתב הרא"ש בשבת כ"ד: "ועוד תמיהני היאך יכלו הגאונים לחדש

גזירה אחר ששתם רב אשי הש"ס". הרי שאין לנו להוסיף על גזירות רבותינו. וכן הוא ברב המגיד בהל' חו"מ פ"ה הל' כ: "ואני אומר אין לנו לגזור גזרות מדעתנו אחר דורות הגאונים ז"ל". וכן מצינו בפר"ח באו"ח ס' תסא. והברכ"י באו"ח ס' תסג, וביוסף אומץ סוף ס' טז. וכן הוא בעין יצחק א"ח ס' ה אות יז, שכתב "דכל זמן דלא מצינו בפירוש דגזרו חז"ל, אין לנו להוסיף גזירות מדעתינו". ועוד.

ואף דמצינו בתה"ד ס' פא שכתב לגבי הדלקת פתילה "באידך גיסא", "אמנם נראה דאע"ג דלא חשיבי הכנה באידך גיסא מ"מ אסור להדליק בה שם כיון דהכנה דאורייתא היא כדאיתא להדיא בגמרא, א"כ גזרינן דילמא אתי למיעבד באידך גיסא, ודמי להא דאמרינן פ"ק דחולין דבמגל יד לא ישחוט לכתחלה משום דילמא אתי למיעבד באידך גיסא כיון דאיסור הכנה דאורייתא...". הרי לכאורה הוא גזר "אידך גיסא" בפתילה מדעת עצמו. עיין בזה בזבחי צדק ח"ב או"ח ס' כ, ורב פעלים ח"ב או"ח ס' מב. ע"ש. ולענ"ד נראה שכונת התה"ד לומר שאף דלא מצינו גזירה זו לגבי פתילה בש"ס, מ"מ כיון דמצינו גזירה כעין זו לגבי מגל, ה"ה י"ל הכי דמסתמא אף רבותינו גזרו בכה"ג לגבי פתילה אף דלא מצינו דבר זה מפורש בדבריהם, הרי לפי זה אין כאן גזירה חדשה אלא כונת התה"ד לומר שכבר גזרו רבותינו על זה בימי הש"ס. ולכן כיון שמכשירים אלו מותרים מצד עצמם בנד"ד, שוב אין לגזור עליהם, אף את"ל שיש טעם נכון לזה.

ואת"ל כיון דלא מצינו מכשירים חשמל כאלו בימי חז"ל, ולכן א"א להם לגזור עליהם, מ"מ י"ל שאם מכשירים אלו היו שם בימי רבותינו ודאי הם היו גוזרים עליהם מאיזה טעם נכון, אף שמצד עצמם הם מותרים כיון שאין בהם מלאכה. בזה י"ל כמ"ש החלקת יעקב יו"ד ס' מו אות ב לגבי טבילת כלי פלסטיק, וז"ל "ואף כפי הנאמר לי מפי מומחין בזה דאף בכלים הללו אפשר לתקן ע"י התכה לחוד כמו כל מתכות, ג"כ אין לנו מעצמנו לחייבם בטבילה ויבא לידי ברכה לבטלה. ויש לדמות להא דמג"א ומחה"ש סוף ס' שא ס"ק נח דכיון דבימיהן לא היתה הגזירה, משום הכי אף האידנא דשייך לגזור לא נגזור מעצמנו, והביא כן מב"י או"ח ס' יג לעניין לבוש בטלית עם ציצית פסולין בכרמלית ע"ש. והכ"נ כיון דבימיהן לא היו מיני כלים הללו ולא נתחייבו בטבילה, אין בדינו לחייבם בטבילה". ע"ש. הרי אף ששייך הטעם שגזרו עליו רבותינו (שאפשר לתקן ע"י התכה) עדיין אין לגזור על דבר שלא היו בימיהם. ולכן ה"ה בנד"ד כיון שלא היו בימי רז"ל מכשירים חשמל כאלו, אף את"ל שיש טעם נכון לגזור עליהם, מ"מ אין לנו לגזור על דבר שלא היה בימי רז"ל.

וכן מצינו סברה זו לר' כלפון משה כהן ז"ל בברית כהונה ח"ג מע"ש אות ב לגבי קריאת ספר כנגד אור חשמל בשבת, וז"ל "אף לדעת מרן שאסר בנר שעוה, משום שאור החשמל לא היה בימי חז"ל לא חלה עליו גזירת שמא יטה". ע"ש. הרי אף שיש לדמות נר שעוה לנר חשמל ושייך טעם הגזירה, עדיין אין לגזור על דבר שלא היה בימי רז"ל. וכן הוא בנד"ד, שאף את"ל שיש טעם נכון לגזור על מכשירים אלו, אין לנו לגזור עליהם מדעתנו.

ד. אמנם כל זה נראה לענ"ד לגבי חשש "שאם לא כן השבת תיהפך לחול חלילה". מ"מ עדיין יש לדון אם זה מביא לידי תקלה לרוב העם, שקשה להכיר איזה מכשיר מותר ואיזה אסור, ושמא אחד יאמר שמכשיר זה מותר להשתמש בו בשבת - ובאמת הוא אינו מותר כלל כיון שיש חשש מבעיר וכדומה. ולכן בשלמא לגבי נר חשמל הנ"ל (בברית

כהונה) שכולם יכולים להכיר בין נר חשמל נר שעוה ונר שמו, אבל במכשירים אלו אינו ברור כלל לאדם בינוני איזה מהם מותר בשבת, ואיזה מהם יש בו חשש מלאכה והוא אסור.

מחבר הספר 'אורחותיך למדני'

★ ★ ★

תגובת הרב יעקב אריאל

הרמב"ן אומנם מדבר על טורח, אולם כידוע בשבת לא הטורח הפיסי אסור - אלא עשיית מלאכה, ולכן הגדיר החזו"א את החשמל כמלאכת מחשבת מתוחכמת: "דבר הנעשה ע"י הרכבת בני אדם בחכמה ובכשרון - זהו ענין בנין שהיה במשכן וחשיבא מלאכה". הרמב"ן עצמו עמד על כך בהבחנה שעשה בין השבת שבה נאסרה כל מלאכה, לבין ימים טובים שבהם נאסרה רק מלאכת עבודה. עבודה היא טורח, מלאכה אינה בהכרח טרחת הגוף אלא בעיקר טרדת הנפש.

לדברי בעל "אורחותיך למדני" יוצא, שמי שחנותו פתוחה בשבת ופועלים נוכרים טורחים בכל העבודות, ובעל הבית רק עומד עליהם ולא טורח בגופו, לדעת הרמב"ן אינו עובר על מצות שבתון. אין ספק שלא זאת כוונת הרמב"ן. אנו מכירים את שיטתו במצות "קדושים תהיו", שאדם לא יהיה נבל ברשות התורה. אין לך נבל גדול, שלא ברשות התורה, יותר ממי שעסוק כל השבת בעיסוקי חול, גם כאלה שאינם מוגדרים כמלאכות לדעת פרשנים מסוימים.

אדם הראשון קולל בקללה של "בזעת אפך תאכל לחם", אך קורא העתים מראש ידע שהאדם ימציא מכשירים שיאפשרו לו לעקוף קללה זו, כשם שידע מראש שחיה שקוללה בקללת "בעצב תלדי בנים" תשתמש פעם בתכשירים משככי כאבים. אין מצוה מהתורה לעבוד בזיעת אפיים, וגם לא ללדת בעצב. אך השבת היא מצוה נצחית שניתנה לכל הדורות, גם לדורות שיעקפו את הקללות של אדם וחיה. בעולם המודרני רוב המלאכות אינן טרדות הגוף אלא טרדות הנפש, וגם עליהן חלה מצות השבת, כי זאת התורה לא תהא מוחלפת.

חכמי ישראל, הרואים את הנולד, עיניהם בראשיהם לדעת כיצד ליישם את עקרונות ההלכה הנצחיים במציאות המשתנה בכוונת מכוון, כדי שבכל דור ודור נתמודד מחדש עם אתגרי התקופה. ועל כך נאמר כל השונה הלכות בכל יום מבטח לו שהוא בן העולם הבא, כי מי שאינו שונה הלכות והולכות וצועדות עם ההמצאות המודרניות, אלא נשאר מקובע במציאות שהייתה בעבר, אין לו חלק בעולם העתיד המתחדש גם בתורה.

לטעמו של בעל "אורחותיך למדני" ששיחה טלפונית בדברי תורה בשבת מותרת, חלילה, משום ששימוש במכשיר חשמלי אינו מלאכה, יותר השימוש כל המכשירים החשמליים, כגון המחשב, התקשורת האלקטרונית, הרדיו, הנסיעה ברכב חשמלי וכו' וכו' כשהם לצורך לימוד תורה, ולאובהי חזנות גם לצורך שמיעת חזן ומקהלה, וכן לשם ביקור אב ואם ואח"כ גם לשמירת קשר עם שאר קרובים וידידים, לשם בר מצוה ושבת חתן,

ואח"כ גם לצורך הפסד ממוני ואח"כ גם לצורך אחר, עד שמשרדים ומפעלים יופעלו כביום חול וכו' וכו'.

מטעם זה אסר הגר"מ פיינשטיין (או"ח ח"ד סי' ס) את השימוש בשעון שבת. לדעתו, שעון שבת חמור מאמירה לנוכרי, ואילו היו חז"ל חיים בימינו היו אוסרים אותו ללא ספק. גם לנו יש סמכות, רשות ואף חובה, לפרש את כוונת התורה בימינו. אומנם דעת הפוסקים בנושא זה עומדת בניגוד לרב פיינשטיין, והם מתירים את השימוש בשעון שבת במקרים מסוימים ולא רק לצורך התאורה, אך אם המדרון החלקלק יביא לפריצת חומת השבת נגיד כולנו שמשא אמת ותורתו אמת ונצטרך להחמיר גם באלו.

★ ★ ★

הוספה בעניין שיטת בעל ספר התרומה בשמיטה

הרב יואל פרידמן ('המעין' 210 [נד, ד; תמוז תשע"ד] עמ' 93 ואילך) הוכיח שדרכו של בעל ספר התרומה לדון בחלק ה'חיבור הארוך' בסוגיא ההלכתית (כעין דיוני בעלי התוספות) ולפסוק הלכה בחלק הפסק, והדוגמא שהביא עסקה בעבודת יהודי בשדה נוכרי בשמיטה בזמן הזה, עיי"ש. יש להוסיף שאף רבי שלמה סיריליאאו, שקדם מעט לרבי יוסף קארו ומובא כמה פעמים בכסף משנה, הסיק בבירור מסקנה להלכה בעניין זה מדברי ספר התרומה, וכדלהלן.

בתחילת פרק שישי של שביעית נידונה השאלה האם בטלה קדושת הארץ הראשונה והשניה והאם יש קנין לנוכרי בא"י להפקיע קדושתה. הרש"ס סובר לפי רש"י בסנהדרין שקדושת עזרא בטלה, ובקרקע של נוכרי מותר לעבוד בשביעית. אח"כ כותב רש"ס:

ואחר מצאתי שכתב בעל (התרומות) [התרומה] דברים הללו וזה לשונו: ומטעם זה¹ נוכל לומר דבשביעית מותר לחרוש ולזרוע בקרקע הגוי ואפילו מדרבנן². וההוא דאמרין בפרק הניזקין [גיטין סב, א] אין עודרין עם הגוי בשביעית, סובר כרבנן דקידשה לעתיד לבוא, ואע"פ שאין היובל נוהג מ"מ שביעית נוהגת ומתיישב בכך פירש"י ז"ל דפרק זה בורר [סנהדרין כו, א] דאמרין אגיסטון אני בתוכה, ופירש רש"י ז"ל שכיר גוי אני. והא דמכריז רב אמי [בנוסחאותינו: רבי ינאי] פוקו וזרעו משום ארנונא, פירוש כדי לשלם למלך חשבון חיוב התבואה, והיינו אפילו בקרקע ישראל, כיון דליכא איסורא אלא מדרבנן משום ארנונא שרי לגמרי, ולא נצטרך לומר משום סכנת נפשות. ע"כ³. עוד כתב שם וז"ל: ולא תימא הלכה קדושת עזרא לענין תרומה ומעשר קיימת לעולם אף בזמן הזה כתנא

- 1 פיסקה זו מובאת גם בשו"ת המבי"ט ח"ב סי' סד וח"ג סי' מו.
- 2 משפט זה מהמילה 'דבשביעית' מופיע בכפתור ופרח פרק מז בשם בעל התרומה.
- 3 הפיסקה נמצאת בשינויים בספר התרומה הלכות ארץ ישראל מהד' פרידמן (מכון התורה והארץ תשס"ח) עמ' 71-72.

דסדר עולם, אין הלכה כן, אלא בזמן הזה בטלה, וא"כ אינו חייב להפריש תרומה ומעשר בארץ ישראל רק מדרבנן, ואפילו קנה ישראל קרקע וגדלו הפירות ברשותו ומירחן ואכלן הוא עצמו ולא מכרן, וא"כ יכול להיות דבפירות שלוקח מן הגוי אינו חייב לעשר אפילו מדרבנן כיון דלא קידשה לעתיד לבוא, ואפילו נאמר אין קנין לגוי היינו אי הארץ עומדת בקדושתה, אבל כיון דלא קידשה א"כ לדברי הכל שמא יש קנין לגוי להפקיע מעשר מדרבנן, ומטעם זה נוכל לומר דבשביעית מותר לחרוש ולזרוע בקרקע הגוי ואפילו מדרבנן. וההיא דאמרינן פרק הניזקין [סב, א] אין עודרין עם הגוי בשביעית יסבור דקידשה לעתיד לבוא, ואע"פ שאין יובלות נוהגות מ"מ שביעית נוהגת. ע"כ⁴.

גלוי לעיניים שהן הרש"ס והן בעל כפתור ופרח והמבי"ט (שהובאו בהערות 1-2) כולם ציטטו מחלק הפסק שבספר התרומה. ברור היה להם שכך דעתו של בעל התרומה להלכה ולמעשה, ושהוא אינו מסתפק בדבר כפי שניתן היה לחשוב בטעות מתוך דיונו בחלק הארוך, הכל כדברי הרב פרידמן.

יעקב אפשטיין

4 פסקה זו לא מצאתי במהד' פרידמן הנ"ל המבוססת על כת"י לונדון, אך היא מופיעה חלקית במהדורה המצויה וממנה בנוסח שבפריקט השו"ת.

★ ★ ★

תגובה להערות הרב וייטמן על לקט מפסקי הרב אלישיב זצ"ל בענייני שמיטה

יש להודות לרב וייטמן שליט"א על שעבר בעיון על המאמר על פסקי הגרי"ש אלישיב בשמיטת תשס"א שהתפרסם על ידי ב'המעין' [ניסן תשע"ד], והציב כמה סימני שאלה לגבי הפסקים, כדרכה של תורה. הרב וייטמן שליט"א במאמרו מקדים את עקרונות פסיקת החזון איש בהלכות עבודה בשמיטה כפי שמקובל ליישם, ועל פיהם הוא משיג על כמה פסקים שהובאו בשם הגרי"ש אלישיב זצ"ל. הרב וייטמן טוען שכאשר תבוא בשמיטה שאלה הלכה למעשה לפני בית הדין האחראי על מטעים ושדות, ביה"ד לא יוכל להסתמך על הפסקים כפי שפורסמו, משום שיש בהם לכאורה סתירות מהותיות, דהיינו שיתכן מאוד שכל פסק ופסק ניתן בהקשר למציאות מסוימת מאוד, וייתכן מאוד שאין המקרה שעומד לפני ביה"ד דומה לה.

אמנם לדעתי, בדיקה מעמיקה של כל הפסקים שנכתבו במאמר בגיליון ניסן תשע"ד בגוף הטקסט, לאפוקי מההערות למטה שבאו להרחיב את הדברים אבל אינם מגוון פסקי הגרי"ש"א, תגלה שכולם הינם אבן פינה בהוראותיו של הרב אלישיב הלכה למעשה לשומרי שביעית, והם גם מתאימים ביותר לשיטתו העיונית של מרן. מיותר לציין שהגרי"ש"א אינו מחויב לפסיקת החזון"א (ראה תוספות גיטין פט ע"ב ד"ה ובנהרדעא).

יש להקדים שבשנת תשס"ה יצא לאור ספר נוסף בסדרת הספרים שבה העלו התלמידים את שיעורי הגרי"ש על מכבש הדפוס - 'הערות' על מסכת מועד קטן, ובתחילת המסכת העוסקת במלאכות שביעית נמצא קובץ עיונים וחיידושים בענייני מלאכות שביעית שנאמרו בשיעור. אמנם הרב אלישיב הדגיש תמיד שאין ללמוד מהאמור בשיעורים הללו הלכה למעשה, ולכן לכאורה קיים ספק אם ניתן להסתמך על סיכום השיעורים שבסדרת 'הערות' כסיוע לפסיקת הלכה למעשה בהלכות שמיטה. אבל כאשר משווים בין ה'הערות' הנ"ל לפסקי הגרי"ש אלישיב בפועל כמו שהתפרסמו ב'המעין', ניתן להיווכח שהיסודות והחיידושים שאמר הגרי"ש בשיעורים נפסקו ויושמו על ידו הלכה למעשה בשמיטת תשס"א: לאור עיון ב'הערות' ניתן להבין היטב את יסודות ההוראות, וגם לגבי פסקים שאינם מופיעים ב'הערות' ניתן להיווכח שהם מיוסדים על שיטתו של הגרי"ש אלישיב.

נתחיל בהבאת העקרונות שנמצאים ב'הערות' על מועד קטן.

עיקרון 1

במו"ק ג ע"א (עמ' יד-טו בספר) דן הגרי"ש בשיטת הריטב"א, והוא מחלק את המלאכות לפי הריטב"א לשלוש חלוקות: א. ארבע מלאכות דאורייתא [זריעה, זמירה, קצירה ובצירה לעבודת קרקע ועבודת האילן]. ב. מלאכות דרבנן דאסמכוה חכמים אקרא, ואותם אוסרים אפילו במקום הפסד משום דדמו טובא למלאכת עבודת הארץ. ג. מלאכות דרבנן פחותות שלא הוזכרו וכן מלאכת השקאה, הותרו במקום הפסד. יש להוסיף שעקרון זה עולה גם מדברי הריטב"א במו"ק ו ע"ב לגבי מלאכת מרביצין מים, שהיא מלאכה שאינה חשובה לכן הותרה בשיעית.

עולה מיסוד זה בדברי הריטב"א שמלאכות שלא הוזכרו בדברי חכמים ואינן מלאכות חשובות מאוד הרי הן מלאכות פחותות שהותרו במקום הפסד.

עיקרון 2

'הערות' עמ' כ: יש לומדים בדעת רבנו חננאל [ע"ז נ ע"ב] שאוקמי אילנא במלאכה דאורייתא מותרת, והגמרא אומרת [לדעת הר"ח] שגזוז אסור רק כאשר הוא נעשה לאברוי, אבל גזוז לאוקמיי היינו מתירים אותו. בהמשך אומר הגרי"ש שהר"ח סובר כן רק בזמן ששמיטה בזה"ז דרבנן.

עיקרון 3

'הערות' בעמ' כד: חרישה בזמן תוספת שביעית נאסרה כאשר היא נעשית לצורך שביעית, ולא לצורך עכשווי. הגרי"ש מחדש שם שמסתברא מילתא שחרישת שדה בורה שעדיין לא זרעו בה אינה אסורה בתור חרישה בזמן תוספת שמיטה, שהרי אינה מועילה בשביעית כלום. לכן גם בשביעית עצמה רק חרישה שפועלת שהשדה תפעל ואין צריך לפעולה של אחריה אסורה, אבל לא מצינו 'חרישה' בשדה בור שאינו פועל בשדה עכשיו. ע"פ עקרונות אלו שב'הערות' נענה בס"ד להערות של הרב וייטמן שליט"א.

הערה 1

גיזום באגס מזן קוסטיה הותר היות שמטרת הגיזום היא לאוקמי, והצימוח אינו לצורך שביעית. אבל גיזום 'טופינג' בתפוח, כלומר מלמעלה כדי למנוע התנוונות ענפים, אסור. וקשה מאי שנא. ועוד, הרי גיזום טופינג הינו גיזום גס ולא מדויק עם מספרים ענקיות שעוברות על צמרת העץ, מה שמחשיב אותו לגזום לא מדויק, ואילו מלאכת זמירה היא מלאכה מדויקת במקום מסוים בענפים.

התשובה היא, שגיזום טופינג הוא גיזום הדומה למה שהוזכר במשנה ובמועד קטן בתור מלאכת 'מפרקין', ובירושלמי נאמר מפרקים בעלים, ופירש תוס' הרא"ש במו"ק ג ע"א שלא יעשו צל לפירות ויתבשלו בחמה. אם כן טופינג גם היא הסרת העלים מצמרת העץ, לכן זו מלאכה שהוזכרה במשנה שלא הותרה במקום הפסד. אמנם גיזום ענפי האגס מצידי העץ מטרתם לאוקמי, קודם כל כדי לאפשר ריסוס, לכן לפי הר"ח יש להתיר במקום הפסד, וגם אין זו מלאכת גיזום שמטרתה שיצאו נופות במקום הגיזום [כלשון רש"י בע"ז נ ע"ב], לכן יש להתייחס עליה כמלאכה מסוג ג' שהותרה במקום הפסד.

הערה 2

ההערה: דילול פירות – ע"י דילול פרחים או ע"י דלול חנטים כדי שהפירות שישארו על העץ יגיעו לגודל גדול. מלאכות אלו לא ברור מתי הותרו ע"י הגרי"ש ומתי לא, ומדוע? תשובה: מלאכת דילול פרחים לא הוזכרה בש"ס בתור מלאכה, לכן היא מדורגת כמלאכה מסוג ג' המותרת במקום הפסד. לגבי דילול חנטים שהגיעו לעונת המעשרות – במסגרת ביה"ד היא אינה נחשבת בתור אחת מהמלאכות החשובות כמוסבר במאמר. לכאורה, ההתחשבות בהפסד שייגרם לחקלאי שליח בית הדין, שביה"ד לא יוכל לשלם לו על הוצאותיו על מה שפעל לטובת הציבור, גם זה כלול בהיתר של קטיף לעבודת האילן. על כל פנים, כמו שנאמר שם, ללא ההיתר שזהו קטיף במסגרת ביה"ד הרי זו מלאכה חשובה שלא הותרה במקום הפסד.

לעומת זאת באגס נאמר במפורש במאמר בניסן תשע"ד שאגס ללא דילול ראוי לשיווק גם כשהוא קטן, ולכן אין הפסד גמור. ואילו באפרסק נאמר שהאיסור לדלל נובע מכך שהפרי עמד לשיווק ללא פיקוח ביה"ד, לכן לא חוששים להפסד המגדל או החברה המשווקת. לגבי החשש מקריסת ענפים מעומס פרי, השאלה היא אם קריסת ענף פה ושם נחשבת לנזק גמור, ונראה שבדרך כלל לא.

הערה 3

הרב וייטמן העיר שלגבי ריסוס להגדלת הפירות – יש סתירה ואי בהירות מתי הותר ריסוס כזה.

תשובה: ריסוס להגדלת הפרי הרי זו מלאכה חשובה שדומה לסכין את הפגים שגם היא נעשית כדי לפטם אותם [ראה גם בתוס' הרא"ש ובמאירי במו"ק ג'], לכן מלאכה זו לא הותרה במקום הפסד. במקרה שהפרי לא יהיה ראוי לאכילה ללא ריסוס, הרי ריסוס

זה אינו אותה מלאכה שהוזכרה בש"ס, כי סיכת הפיטום רק מגדילה את הפרי אבל אינה הופכת אותו לפרי שבלעדי זה לא היה ראוי לאכילה. לכן ריסוס כזה הותר במקום הפסד כדין מלאכה ברמה ג'.

הערה 4

מדוע נאסר ריסוס נגד עשבים בשדה בשלהי שביעית?

תשובה: לאור האמור בגדרי מלאכת חורש, חריש ותולדותיו שנעשה בשדה מעובדת הרי הוא עיקר מלאכת החריש שנאסרה, ולכן גם ריסוס נגד עשבים דומה למנכש עשבים שנאסר בשדה, ולכן גם במקום הפסד לא התירו זאת בשמיטה. בניית מדרגות, לפירוש המשניות לרמב"ם [שביעית פ"ג, ח] שמדובר בטרסות, כלומר גדרות ללא מילוי עפר, אינו הופך בשלהי שביעית את המקום לשדה, ולכן הוא אינו חריש שנאסר בתורה.

מרדכי עמנואל

★ ★ ★

תודה לרב עמנואל על הבהרתו שכמה מפסקי הגרי"ש אלישיב זצ"ל שהובאו על ידו אינם עולים בקנה אחד עם פסיקות החזון איש, המהווות תשתית ובסיס לפעילותם של רוב אוצרות בית הדין. תודה גם על כך שהוא הבהיר את העקרונות עליהם מושתתים פסקי הגרי"ש אלישיב זצ"ל.

עקרונות מחודשים אלו, ובעיקר החלוקה בין מלאכות דרבנן שדומות למלאכת עבודת הארץ שאסורות גם במקום הפסד ובין מלאכות דרבנן פחותות שהותרו במקום הפסד, קשים מסברה ומגמרא, והרחבתי על כך בספרי "לקראת שמיטה ממלכתית במדינת ישראל" עמודים 56-58. ויעויין שם ששיטת החזו"א שכל מלאכות דרבנן הותרו במקום הפסד מבוססת על הר"ש, הרמב"ם והריטב"א.

למיטב ידיעתי, בעקבות שאלות ששאלתי את הרב זצ"ל בזמנו בעצמי, ועל פי דעתם של רבים מרבני ישובי פא"י, הרב אלישיב זצ"ל עצמו לא פסק למעשה על פי העקרונות שהציג הרב עמנואל, אלא דווקא לפי עקרונות החזו"א שהובאו בדבריי. כך אישר לי גם הרב יוסף אפרתי שליט"א.

אלא שגם על פי העקרונות הללו, לא מובן עדיין מדוע גיזום באגסים נקרא לאוקמי ואילו גיזום הטופינג בתפוחים אינו לאוקמי, כאשר בשניהם מגמת החקלאי היא מניעת נזק גדול לפירות, וכן לא ברור מדוע דילול בפריחה וגם בחנטיים נחשב למלאכה פחותה וגיזום טופינג נחשב למלאכה הדומה הרבה לעבודת הארץ, ומדוע הפסד החקלאי שלא יקבל את כל הוצאותיו נחשב להפסד אך קריסת ענפי העץ לא נחשבת להפסד, ומדוע ריסוס להגדלת פרי הינו מלאכה הדומה הרבה לעבודת הארץ ואסורה במקום הפסד ואילו ריסוס שבלעדיו לא יהיה פרי בכלל הוא מלאכה פחותה שלא נאסרה במקום הפסד, ומדוע ריסוס נגד עשבים דומה לניכוש ולא אומרים שזו מלאכה שכלל לא מוזכרת בש"ס וממילא היא מלאכה פחותה שמוותרת במקום הפסד. החלוקות הללו כולן נראות בעיניי כדברי נביאות וכהררים התלויים בשערה.

זאב וייטמן